

Հ Ա Վ Տ Ա Ր Ը . ԵԶԱԿԻ ԴԻՎԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ
ՀԱՅ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Բանալի բառեր (Keywords). դիվական կերպար, հեքիաթ, մարդագայլ, հայոց դիվարան, բորենի, առասպել

Հավտար դիվական կերպարը հիշատակված է միայն մի բնագրում՝ «Ահմադե Քյամանդար» հեքիաթում, որը գրի է առնվել Երվ. Լալայանի արշավախմբի կողմից 1915 թ. հոկտեմբերի 20-22-ին Ալեքսանդրապոլում Մշո Բուլանըխի Փիոնք գյուղից գաղթած Մելքոն Նահապետյանից (Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, այսուհետ՝ ՀԺՀ, XI, 144): Հայ բանահյուսության որևէ այլ նմուշում հավտար անունը կրող դև չի վկայված: Ընդ որում, հիշյալ հեքիաթում այն հանդիպում է չորս անգամ: Հմմտ.՝ «Ըդ հադուն (այդ ժամանակ) մարդն ասեց Ահմադե Քյամանդարին.- Մըր էրգիր հավտարըմ փեդա էդեր էր (հայտնվել էր), գերեզմաններուց կհաներ մեռել կուտեր: Իմ պապ օր մեռավ... ընծի ասեց. «Իրեք օր կպահիս զիմ գերեզման, օր [հավտարը] հանեց՝ հանեց, չհանեց՝ էլ չկրնա հանե»: Ես գացի զիմ պապու գերեզման պահեցի. մեկ լե իշկիմ՝ հավտար էն դիեն էկավ, մեկ ձեռք բահն էր, մեկ էլ՝ փեդատ (քլունգ)¹: Էկավ... փորեց գերեզման, օր հաներ զիմ պապ, ուտեր, ես մեկ թըֆանք զարկի էտոր: Մութ գիշեր էր. արուն թափավ ու փախավ: Ես լե առի արնի ըռեճ (հետք) ու գացի: Գացի տեսա, օր գնաց էրըմ (մի քարայր) մտավ, ես լե հետևեն մտա. մանի մը ըզքիֆրիթ (լուցկի) զարկեցի, իսնիճիլով զարկեց ըզքիֆրիթ հ'ընցուց (հանգրեց): Ինչ օր էրեց իմ ձեռքեն չագատավ, մութընվեր... քաշի հանի դուրս: Դուրս օր հ'ելանք, ձեռք թալինք հ'իրար ու էկանք գուլաշ: Շատ տա-

¹ Սկզբնական իմաստը «կացին» է եղել, հավանաբար՝ *փայտահատ* ձևից:

բանք զիրար, բերինք, ես վերցի ըզհավտարն ու զարկի գետին... Ասեց. «Մարդ, քու բախտն իմ հ'նկի, ընծիկ մ'սպանի, ես կնիկ արմատ իմ»: Հավտարն օր ասեց «կնիկ արմատ իմ», էլ ձեն չհանի, բռնի ձեռքեն, առա եկա մըր տուն, էրի ընծիկ կնիկ: Էդա տղեն լե էդ կնկած է»:

Այնուհետև, տանտիրոջ կինը (նույն ինքը՝ նախկին հավտարը) պատմում է հյուրին (Ահմադե Քյամանդարին), թե ինչպես է դարձել հավտար ու կրկին՝ շնորհիվ իր մարդու, վերագտել իրեն: Տասնհինգ տարեկան աղջիկ է եղել, երբ նրան ամուսնացրել են (տարան էրկան), բայց առագաստի (մեկտեղման) գիշերը կնոջ անբնական ուժից փեսայի գլուխը պոկվում է մարմնից՝ «էդոր վրեն տեսա, օր իմ նշանլուի վիզ փրցավ էկավ», ինչն էլ առիթ է դառնում նրա կերպարանափոխման. ու նա ուխտ է անում, որ «պիտի էղնիմ գազան ու հ'ընկնիմ էրգրի մեջ, որն օր զիս ալթ էրեց (ով ինձ հաղթեց), նոր էնոր կ'էղնիմ կնիկ... Հ'նկա սար ու ձոր, գերեզմաներ, ու ինչ մեռել տեսա, հանի բերի ու կերա»: Հետո նա արդեն վերապատմում է ամուսնու ասածը՝ «...իմ առածի (ներկայիս ամուսնու) պապ մեռեր էր, էկա, օր հանենի, տանենի, ուտենի². իմ առած հ'ընկավ իմ հ'ետևեն, էկավ հասավ, ալթ էրեց ու առավ էկավ էրեց ընծիկ ուրին կնիկ» (անդ էջ 145):

Իհարկե, մեր հեքիաթներում վկայված են մեռել հանող «մեծ մարդու» (ՀԺՀ, VI, 650-655) կամ «երգյինքյան» իջնող «բոզ/սև ձիավորի» (ՀԺՀ, VII, 107) մասին հիշատակումներ, սակայն, դրանք ի տարբերություն հավտարի, գերեզման քանդող, ըստ ամենայնի, դիպվածային, լոկ հեքիաթի տրամաբանությունից բխող սյուժետային միավորներ են և ոչ լիարժեք դեմքեր: Հավտարը, սակայն, լիարյուն դիվային կերպար է, ու չնայած առաջին հայացքից մոտենում է մարդագայլին, բայց մարդագայլ չէ. նա «մեռել ուտող կին» է, իսկ

---

² Այս բայաձևերի հոգնակին պետք է բացատրել, ըստ երևույթին, քրդերենի շարահյուսության, մասնավորապես էրգատիվ կառուցվածքի, ազդեցությամբ:

մարդագայլը շատ դեպքերում ինքն է «մեռել»: Ջարմանալի է, որ այս հետաքրքիր դեմքն ընդամենը մի անգամ է վկայված մեր հավատալիքներում ու բանահյուսության հարուստ դիվանում:

Սրանով հանդերձ, հավտարը կարելի է համարել հայոց դիվարանի եզակի կերպարներից մեկը՝ նախ և առաջ ծագման առումով: Դիվանունը միանշանակորեն գալիս է հին և միջին հայերեն բնագրերում չվկայված գրաբարյան *հաւտար ձևից, որը պահլավական փոխառություն է havtār բառից, «բորենի» իմաստով: Սույն կենդանին, ինչպես նշվել է վերևում, հայկական հավատալիքներում գուրկ է, ըստ էության, խորհրդավորության լիցքից: Հայկական բարբառներում հիշյալ պահլավական բառի ավելի ուշ՝ նոր պարսկերենյան տարբերակը՝ քավթառը (<ն. պրսկ. kaftār) մեզանում փոխաբերաբար օգտագործվում է «չար պառավ» իմաստով. մեռել ուտելու կամ գերեզմանի հետ այն ոչ մի կերպ չի կապվում: Իրանում, սակայն, և առհասարակ իրանական ժողովուրդների շրջանում, բորենին նախ և առաջ հենց «մեռել ուտող» է (պրսկ. Morde-mōr, քրդերեն mirî-xâr): Բայց և չարագուշակ այս հատկությունը չի կարողացել ստվերել սիրային ու սեռական ոլորտում բորենու նշանային մեծ արժեքը իրանցիների ժողովրդական պատկերացումներում, ինչը իսպառ բացակայում է Հայաստանում: Սիրային մոգության մեջ, ինչպես նաև կանանց ամլությունը բուժելու համար առաջնակարգ միջոց է էգ բորենու սեռային անդամի և դրա փոշին, որ ստանում են այն չորացնելուց ու ծեծելուց հետո: Կանանց մեջ հաջողակ լինելու համար սովորաբար հագուստի ծալքերի մեջ կրում են բորենու չորացրած անդամը, ինչը նույնիսկ տարածված ասացվածք է դարձել. կնամոլ և կանանց շրջանում ընդունելություն վայելող տղամարդու մասին ասում են՝ «Կարծես, kos-e katfār («բորենու հեշտոց») է կրում (կամ կուլ տվել):»

Հետևաբար, մեր հավտարը թվում է իրանական հին մի առասպելույթի վերապրուկը պետք է լինի, ինչը երևում է հենց թեկուզ հերոսուհու անունից, որն արդեն պահլավերենում հանդես է եկել որպես հնաբանություն (արխաիզմ):³

Առասպելի նախնական սյուժեն, ըստ երևույթին, հետևյալն է եղել. հերոսը մարտի մեջ է մտնում էգ բորենու հետ, հաղթում դրան, ամուսնանում հետը և բազում ժառանգներ ծնում: Մեռել ուտելու դրվագը, հավանաբար, ավելի ուշ հավելում է, որը տեղի է ունեցել իրանական հողի վրա՝ մինչև հայկական միջավայր թափանցելը: Նման արգահատելի հակումներ ունեցող արարածի հետ հերոսի ամուսնանալն ու նրանից զավակներ ունենալը քիչ հավանական է:

Մեր հեքիաթում առկա է ևս մի մանրուք, որը ուղղակի բխում է նախնական սյուժեից՝ արյուն թափելն ու կնոջը հետապնդելը արյան հետքով (արնի ըռեճ-ով): Հակառակ նրան, որ արյան դուրս հոսելը խորհրդանշում է մահ, հոգեվերլուծության (փսիխոանալիզի) մեկնությունների համաձայն, նմանօրինակ կոնտեքստներում այն խորհրդանշում է սեռական ագրեսիա, կուսազրկում (դեֆլորացիա) և բեղնավոր ծննդաբերություն: Բացի այդ, «խնի ճիլը» (մարդու մկանների հյուսված մտրակը), որով կինը (հավտարը) հանգցնում է վառված լուցկին, ըստ ամենայնի, ինչպես գտնում են որոշ հեղինակներ՝ նշանային առումով հեղվող արյան խորհրդանիշ կարող է հանդիսանալ: Իսկ լույսի հանգցնելը, իհարկե, ուղղակի սեռական ենթատեքստ է այստեղ պարունակում:

Միով բանիվ, ի դեմս այս հետաքրքիր կերպարի, ևս մի անգամ կարելի է համոզվել, որ արխայիկ տարրերը՝ լինեն դրանք հավատալիքային, լեզվական թե այլ բնույթի, պահ-

---

³ «Բորենի» նշանակող հիմնական եզրույթը պահլավերենում *xaftār*-ն է, որը տվել է *kaftār* նոր պարսկերենում: Իսկ դրա նախաձևը *havtar*-ն է. սողդերենում՝ *bet'r /...dār*/, վրաց. *aptar*-I, որը փոխառվել է սկյութական ինչ-որ բարբառից:

պանվում են գլխավորապես տվյալ էթնիկ հանրույթի սահմանային գոտիներում: Իսկ Տարոն-Տուրուբերանը և, առհասարակ, Վասպուրականը հենց այդպիսի տարածք է:

ХАФТАР — УНИКАЛЬНЫЙ ДЕМОНИЧЕСКИЙ ОБРАЗ В АРМЯНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Геворг (Жорик) Асатрян
(резюме)

В статье подробно рассматривается обнаруженный автором демонический образ Хафтар в армянском фольклоре. Хафтар выступает в виде гиены — животного, вообще чуждого армянской фольклорной традиции и полностью отсутствующего в народных поверьях, — символизирующей женское начало и плодовитость.

Упоминание о Хафтаре, к сожалению, лишь один раз встречается во всем корпусе изданных материалов по армянскому фольклору.